RELATIONELE EN SEKSUELE VORMING IN HET SECUNDAIR ONDERWIJS ONDER DE LOEP

ONDERZOEKSRAPPORT

Veerle De Frène, Arteveldehogeschool Gent, Opleiding Bachelor in de Vroedkunde
Sophie Accou, Arteveldehogeschool Gent, Opleiding Bachelor in de Vroedkunde
Sophie Vyncke, Arteveldehogeschool Gent, Opleiding Bachelor in het Onderwijs: Secundair Onderwijs

Situering

Tijdens de puberteit ondergaan jongeren relationele en seksuele veranderingen op fysiek, cognitief en emotioneel vlak. Een goede seksuele en reproductieve gezondheid in deze periode is dus belangrijk. Een adequate kennis over de reproductieve gezondheid kan bijdragen tot de preventie van ongewenste (tiener)zwangerschappen, abortussen, SOA's en negatieve seksuele ervaringen. Via relationele en seksuele vorming (RSV) kunnen de nodige kennis, vaardigheden en attitudes worden aangeleerd. Zoals beschreven in de eindtermen hebben scholen hierin een taak te vervullen (http://eindtermen.vlaanderen.be/secundair-onderwijs/). Het blijft echter hoofdzakelijk een keuze van de school welke invulling men geeft aan deze RSV. Experts geven aan dat tijdens de RSV te weinig aandacht wordt besteed aan de psychologische en positieve aspecten van seksualiteit (Van Damme, 2017). Studies tonen dan weer aan dat de kennis van jongeren over de fysieke aspecten van seksuele en reproductieve gezondheid beperkt is. Daarnaast blijft het onduidelijk of RSV best kan worden gegeven door leerkrachten zelf of door experts. Zo blijkt dat < 10% van de jongeren en de jongvolwassenen een beroep doen op leerkrachten voor info over seksualiteit (Buysse et al., 2013).

Studies wijzen op een mogelijk verband tussen de onderwijsvorm en de religieuze traditie enerzijds en de informatievoorziening betreffende relaties en seksualiteit anderzijds (Buysse et al., 2013; Smerecnik et al., 2010). Verder wordt er een verband beschreven tussen de plaats van onderwijs (stedelijk versus niet-stedelijk), de onderwijsvorm, de religieuze traditie, en het geslacht van de jongere enerzijds en het seksueel gedrag van de jongere anderzijds (Davidson et al., 2008; Jong & Van Zin, 2017; Symons et al., 2013). Het gestelde seksuele gedrag doet op zijn beurt een invloed op de soort informatiebehoefte vermoeden.

De manier waarop RSV in het secundair onderwijs in Vlaanderen op vandaag effectief wordt aangepakt, werd echter nog niet (eerder) in kaart gebracht.

Doel

Deze studie formuleert een antwoord op de volgende vragen:

Onderzoeksvraag 1: Op welke manier komt relationele en seksuele vorming (RSV) aan bod in het secundair onderwijs (ASO, TSO, BSO en KSO) bestudeerd vanuit het perspectief van de leerlingen, leerkrachten en de directie?

- ***Onderzoeksvraag 1a:*** Wat is de visie van de school over het geven van RSV?
- ***Onderzoeksvraag 1b:*** In welke mate (in termen van tijdstip en frequentie) wordt aandacht besteed aan RSV?
- ***Onderzoeksvraag 1c:*** Welke onderwerpen worden besproken en welke worden niet of onvoldoende besproken tijdens de aangeboden RSV?
- ***Onderzoeksvraag 1d:*** Welke onderwijswerkvormen wordt gehanteerd voor het geven van RSV?
- ***Onderzoeksvraag 1e:*** Door wie wordt RSV gegeven?
- ***Onderzoeksvraag 1f:*** In welke mate is het externe vormingsaanbod gekend en in welke mate wordt hierop beroep gedaan door de leerlingen, leerkrachten en de directie van het secundair onderwijs?

Onderzoeksvraag 2: Wat zijn de ervaren tekorten en pluspunten van de huidige aanpak van RSV in het secundair onderwijs vanuit het perspectief van de leerlingen, leerkrachten en de directie?

Onderzoeksvraag 3: Welke factoren hebben een invloed op de gekozen aanpak van RSV in het secundair onderwijs vanuit het perspectief van de leerlingen, leerkrachten en de directie?

Onderzoeksproject – DEEL 1

In dit deel van het onderzoeksproject wordt een antwoord geformuleerd op onderzoeksvraag 1 (met inclusie van alle subonderzoeksvragen) en gedeeltelijk ook onderzoeksvraag 2.

Methodologie

Design

Er werd een kwantitatief descriptief onderzoek uitgevoerd tussen september 2017 en augustus 2019.

Gegevensverzameling

Gegevens werden verzameld door middel van gestructureerde online vragenlijsten in LimeSurvey voor respectievelijk de volgende doelgroepen:

- de leerlingen van 12 tot 15 jaar,
- de leerlingen van 16 tot 19 jaar,
- de leerkrachten,
- de directie.

De inhoud van deze vragenlijsten is gebaseerd op een grondige literatuurstudie. Naast enkele algemene kenmerken van de deelnemers (zoals geslacht, leeftijd, onderwijsvorm, …) wordt ingezoomd op verschillende thema's die zijn gerelateerd aan relaties en seksualiteit (Frans et al., 2017; van der Vlugt, 2013; WHO Europe, 2010). Deze thema's zijn:

- Thema 1: Het menselijk lichaam en ontwikkeling
- Thema 2: Vruchtbaarheid en voortplanting
- Thema 3: Gevoelens, vriendschap en relaties
- Thema 4: Seksualiteit
- Thema 5: Gezondheid en (seksueel) welzijn
- Thema 6: RSV-gerelateerde vaardigheden

In de literatuur wordt voor wat betreft de onderwerpen die horen onder deze thema's een onderscheid gemaakt tussen de groep jongeren tussen 12 en 15 jaar enerzijds en tussen 16 en 19 jaar anderzijds. Dit gaf aanleiding tot het opmaken van een aparte vragenlijst voor elk van deze doelgroepen.

Nadat de vragenlijsten waren opgemaakt, werd de inhoud ervan afgetoetst bij een panel van experten die werken rond het thema "Relationele en seksuele vorming" en/of die een link hebben met het secundair onderwijs m.n. Sensoa vzw, Toeterniettoe, PIMENTO vzw, Vita Nova, Vlaamse

Scholierenkoepel vzw, Sint-Barbara College, Vlaamse Wetenschappelijke Vereniging voor Jeugdgezondheidszorg, Vlaams Instituut Gezond Leven vzw, en International Centre for Reproductive Health (UGent). Hun feedback werd verwerkt in de finale versie van de vragenlijsten.

Gegevensverwerking

De gegevens worden bewaard binnen de beveiligde omgeving van de Arteveldehogeschool en de gegevens werden verwerkt in SPSS versie 25.0, 95% CI.

Steekproef

Inclusiecriteria

Om te kunnen deelnemen aan dit onderzoek moest men:

1) Lid zijn van het directieteam
2) Leerkracht zijn die al dan niet reeds RSV gegeven heeft
3) Leerling zijn in het eerste tot en met het zevende middelbaar

De onderwijsvormen ASO, TSO, BSO en KSO werden geïncludeerd, en in de eerste graad werden zowel de A- als B-stroom geïncludeerd. BUSO en OKAN werden niet opgenomen in dit onderzoek vanwege hun focus op ontwikkelingsdoelen in plaats van eindtermen, alsook omwille van de specificiteit van de doelgroep van deze onderwijsvormen.

Wijze van steekproeftrekking

Potentiële deelnemers werden gerekruteerd via de scholen secundair onderwijs in Vlaanderen.
Initieel gebeurde deze rekrutering via random sampling. Hiervoor werd gebruik gemaakt van een lijst met scholen secundair onderwijs in Vlaanderen die ons ter beschikking werd gesteld door de Vlaamse Overheid (Databank Onderwijs Vlaanderen.be). Gezien de lage respons werd verder gekozen voor een purposive sampling. Meer concreet werden een aantal scholen (via contactpersonen) gericht aangesproken met de vraag om deel te nemen.

Binnen de geselecteerde scholen werden leden van de directie, leerkrachten en leerlingen op hun beurt gerekruteerd via convenience sampling.

Gezien de meeste potentiële deelnemende leerlingen minderjarig was en dit maakt dat een actieve toestemming van de ouders tot deelname van hun zoon en/of dochter aan deze studie was vereist; alsook gezien de inhoud van de GDPR-wetgeving van 25 mei 2018, is de rekrutering van de leerlingen als volgt verlopen:

- STAP 1: De directie van de geselecteerde scholen werd geïnformeerd aan de hand van een brief die via email naar hen werd verstuurd;
- STAP 2: Na akkoord van de directie werden de ouder(s) of voogd van de leerlingen op hun beurt geïnformeerd aan de hand van een brief die via email door de directie naar hen werd verstuurd. Aan de ouder(s) of voogd werd actief toestemming gevraagd om hun minderjarige zoon en/of dochter aan dit onderzoek te laten deelnemen. Daartoe werden de ouder(s) of voogd via een link doorverwezen naar een document, opgemaakt in LimeSurvey. In dat document kon men hun toestemming geven. Ook werd aan hen het emailadres van hun minderjarige zoon en/of dochter

gevraagd *of* – indien men dit niet kon opgeven – werd hen toestemming gevraagd om de vragenlijst via de school aan hun minderjarige zoon en/of dochter te mogen laten bezorgen. Deze strategie maakt dat we kunnen garanderen dat alle ouders van deelnemende minderjarigen effectief hun toestemming hebben gegeven;

- STAP 3: Na akkoord van minstens één ouder of voogd, werd de uitnodiging tot het invullen van de vragenlijst naar de leerlingen worden verstuurd. De vragenlijst werd tevens vergezeld van een informatiebrief. Op de eerste bladzijde van de digitale vragenlijst werd aan de leerling worden gevraagd om zijn/haar goedkeuring te geven tot deelname aan het onderzoek. Deze goedkeuring was vereist om te kunnen starten met het invullen van de vragenlijst.

Ethische overwegingen

Voor het uitvoeren van de bevraging bij de jongeren tussen 12 en 19 jaar werd een goedkeuring aangevraagd bij de Commissie voor Medische Ethiek van het UZ te Gent (nummer: EC UZG 2018/0831).

In overeenstemming met de GDPR-wetgeving die beschrijft dat vanaf 25 mei 2018 actief toestemming moet worden gevraagd aan ouders voor deelname van hun minderjarige zoon en/of dochter aan een onderzoek, is dit voor deze studie zo gebeurd (meer info zie punt "Wijze van steekproeftrekking").

Ook bij de andere doelgroepen werd een geïnformeerde toestemming gevraagd.

Resultaten

In totaal werden 9 scholen bereid gevonden om deel te nemen aan deze bevraging.

Respectievelijk 21, 136, 281 en 176 directieleden, leerkrachten, leerlingen van 12-15 jaar, en leerlingen van 16-19 jaar hebben deelgenomen aan deze studie.

DEELNEMENDE SCHOLEN

Tabel 1: Kenmerken van de deelnemende scholen.

Provincie	**Aangeboden onderwijsvormen**	**Onderwijskoepel**
Oost-Vlaanderen	A-Stroom B-stroom	OVSG
Oost-Vlaanderen	A-Stroom; ASO; TSO	Federatie Steinerscholen
Oost-Vlaanderen	A-stroom, B-stroom, ASO, TSO, BSO	KO.V
Oost-Vlaanderen	A-stroom, ASO	KO.V
Oost-Vlaanderen	A-stroom, ASO, TSO	KO.V

Oost-Vlaanderen	A-stroom, B-stroom, ASO, TSO, BSO	KO.V
West-Vlaanderen	A-stroom, B-stroom, ASO, TSO, BSO	GO!
West-Vlaanderen	A-stroom, B-stroom, ASO, TSO, BSO	GO!
West-Vlaanderen	A-stroom	KO.V

PROEFPERSONEN

Tabel 2: Kenmerken van de deelnemende leerlingen.

Kenmerken	**Leerlingen 12-15 jaar (n=281)**	**Leeftijd 16-19 jaar (n=176)**	**Totaal (n=457)**
Geslacht			
M	105/254 (**41.3%**)	44/156 (28.2%)	149/410 (36.3%)
V	148/254 (58.3%)	111/156 (71.2%)	259/410 (**63.2%**)
X	1/254 (0.4%)	1/156 (0.6%)	2/410 (0.5%)
Leeftijd	13.74±0.99 jaar	16.49±0.62 jaar	14.78±1.59 jaar
Religie			
Katholiek	158/249 (63.5%)	110/155 (71.0%)	268/404 (**66.3%**)
Vrijzinnig	68/249 (27.3%)	31/155 (20.0%)	99/404 (24.5%)
Andere	23/249 (9.2%)	14/155 (9.0%)	37/404 (9.2%)

Wat betreft het geslacht, blijkt dat meer jongens dan meisjes hebben deelgenomen aan de bevraging. Slechts 1 persoon in elke leeftijdscategorie heeft X als geslacht gemarkeerd. Verder wordt er een significant verschil opgemerkt tussen de leerlingen van 12 tot 15 jaar enerzijds en de groep leerlingen van 16 tot 19 jaar anderzijds (p=0.011). Zo namen opmerkelijk meer jongens deel met een leeftijd van 12 tot 15 jaar in verhouding tot het percentage jongens dat deelnam met een leeftijd van 16 tot 19 jaar.

Wat betreft de religieuze traditie: er zijn (significant) meer deelnemende leerlingen opgevoed in de katholieke religieuze traditie in vergelijking met de vrijzinnige of een andere religieuze traditie. Geen enkele leerlingen duidde aan een Moslim te zijn. Er was ook de optie “Ik weiger te antwoorden”. Er is geen significant verschil in deze religieuze traditie tussen de beide leeftijdscategorieën (p=0.273).

Tabel 3: Kenmerken van de deelnemende directieleden en leerkrachten.

Kenmerken	**Directieleden (n=21)**	**Leerkrachten (n=136)**
Geslacht		
Man		30/100 (30%)
Vrouw		69/100 (**69%**)
X		1/100 (1%)
Leeftijd		
20-25 jaar	0/16 (0%)	6/100 (6%)
26-30 jaar	0/16 (0%)	13/100 (13%)
31-35 jaar	4/16 (**25%**)	27/100 (**27%**)
36-40 jaar	2/16 (12.5%)	18/100 (18%)
41-45 jaar	2/16 (12.5%)	10/100 (10%)

46-50 jaar	4/16 (25%)	10/100 (10%)
51-55 jaar	1/16 (6.25%)	8/100 (8%)
56-60 jaar	3/16 (18.75%)	7/100 (7%)
61-67 jaar	0/16 (0%)	1/100 (1%)
Middelbare jaren waarin men les gaf in schooljaar 2017-2018		
1e middelbaar		36/136 (26.5%)
2e middelbaar		42/136 (30.9%)
3e middelbaar		49/136 (36%)
4e middelbaar		44/136 (32.4%)
5e middelbaar		34/136 (25%)
6e middelbaar		38/136 (27.9%)
7e middelbaar		8/136 (5.9%)
Anciënniteit huidige school	4.49 ± 4.42 jaar	12.59 ±8.43 jaar
Onderwijsvorm waarin men les gaf in schooljaar 2017-2018		
ASO		70/136 (**51.5%**)
TSO		66/136 (**48.5%**)
BSO		28/136 (20.6%)
KSO		0/136 (0%)

VISIE VAN DE SCHOOL OVER HET GEVEN VAN RSV

De aandacht voor RSV in het gezondheidsbeleid van de school

Algemeen wordt er gesteld dat RSV een plaats heeft binnen het gezondheidsbeleid van de school. Dit vormt echter vaak een onderdeel van de vakgebonden eindtermen. Lessen over relaties en seksualiteit vormen daarnaast ook een duidelijk onderdeel van de vakoverschrijdende eindtermen, maar themadagen (en dergelijke) worden eerder in beperkte mate georganiseerd. Algemeen vormen de lessen over relaties en seksualiteit een onderdeel van een jaarlijks terugkomend traject en leerkrachten zijn globaal gezien wel van mening dat er voldoende aandacht wordt besteed aan RSV. In een beperkt aantal scholen blijkt ook een werkgroep RSV actief. Er wordt echter wel opgemerkt dat er weinig specifieke RSV-ondersteunende maatregelen worden genomen en dat leerkrachten ook niet vaak worden gemotiveerd om RSV-gerelateerde thema's te integreren in hun lessen. Een grote groep van leerkracht is er niet van op de hoogte of er op hun school structurele overlegmomenten in verband met het thema RSV zijn. Dit alles wordt geïllustreerd aan de hand van concreet cijfermateriaal in tabel 4-9.

Tabel 4: De mate waarin er in het gezondheidsbeleid van de school wel of geen plaats is voor RSV.

	Beoordeling door directie	**Beoordeling door leerkracht**
Ja	11/14 (**78.6%)**	66/86 (**76.7%)**
Neen	3/14 (21.4%)	20/86 (23.3%)

Tabel 5: De manier waarop er aandacht wordt besteed aan RSV in het gezondheidsbeleid van de school.

	Beoordeling door directie
RSV is een onderdeel van de vakgebonden eindtermen.	13/21 (61.9%)
In het kader van de vakoverschrijdende eindtermen worden hierover een aantal specifieke lessen gegeven (les over voorbehoedsmiddelen, les over relaties en verliefdheid, …).	10/21 (47.6%)
In het kader van de vakoverschrijdende eindtermen worden jaarlijks een themadag/projectweek … georganiseerd (vb. Week van de Lentekriebels, …).	7/21 (33.3%)
RSV wordt ondersteund door het nemen van specifieke maatregelen (zoals het plaatsen van een condoomautomaat, budget voorzien voor vormingen voor leerkrachten, …).	2/21 (9.5%)
Vanuit de directie worden de leerkrachten gestimuleerd om RSV-gerelateerde thema's te integreren in hun lessen (zoals een leerkracht Frans gebruikt een tekst over homoseksualiteit, …).	3/21 (14.3%)
Er is bij ons op school een werkgroep RSV.	3/21 (14.3%)
Op onze school is geen aandacht voor RSV naast de vakgebonden eindtermen.	1/21 (4.8%)
Op onze school is er geen ruimte (tijd) om aandacht te besteden aan RSV.	0/21 (0%)
Op onze school spelen we de vragen over RSV door naar het CLB.	1/21 (4.8%)
We willen meer aandacht voor RSV, maar dit past niet bij de geloofsovertuiging/afkomst van de meeste leerlingen op onze school.	0/21 (0%)

Tabel 6: De mate waarin er inhoudelijk een standaard onderwijsaanbod (jaarlijks terugkomend traject) op vlak van RSV aanwezig is.

	Beoordeling door directie
Ja, enkel voor wat betreft de vakgebonden eindtermen	4/14 (28.6%)
Ja, voor zowel de vakgebonden als de vakoverschrijdende eindtermen	7/14 (**50%**)
Neen	3/14 (21.4%)

Tabel 7: De mate waarin vakoverschrijdend werken in het kader van RSV wordt gestimuleerd.

	Beoordeling door leerkracht
Ja	44/85 (51.8%)
Neen	41/85 (48.2%)

Tabel 8: De mate waarin er op school overleg is tussen leerkrachten, directie, leden CLB, … i.v.m. het thema RSV.

	Beoordeling door leerkracht
Ja, eenmaal per jaar	5/136 (3.7%)
Ja, meerdere malen per jaar	12/136 (8.8%)
Ja, maar enkel wanneer er zich een incident voordoet	19/136 (14%)
Neen, nooit	15/136 (11%)
Ik weet het niet	34/136 (25%)

Tabel 9: De mening van de leerkracht over de mate waarin er op school voldoende aandacht wordt besteed aan RSV.

	Beoordeling door leerkracht
Ruim onvoldoende	0/136 (0%)
Onvoldoende	12/136 (8.8%)
Voldoende	49/136 (**36%**)
Ruim voldoende	16/136 (11.8%)
Ik weet het niet	9/136 (6.6%)

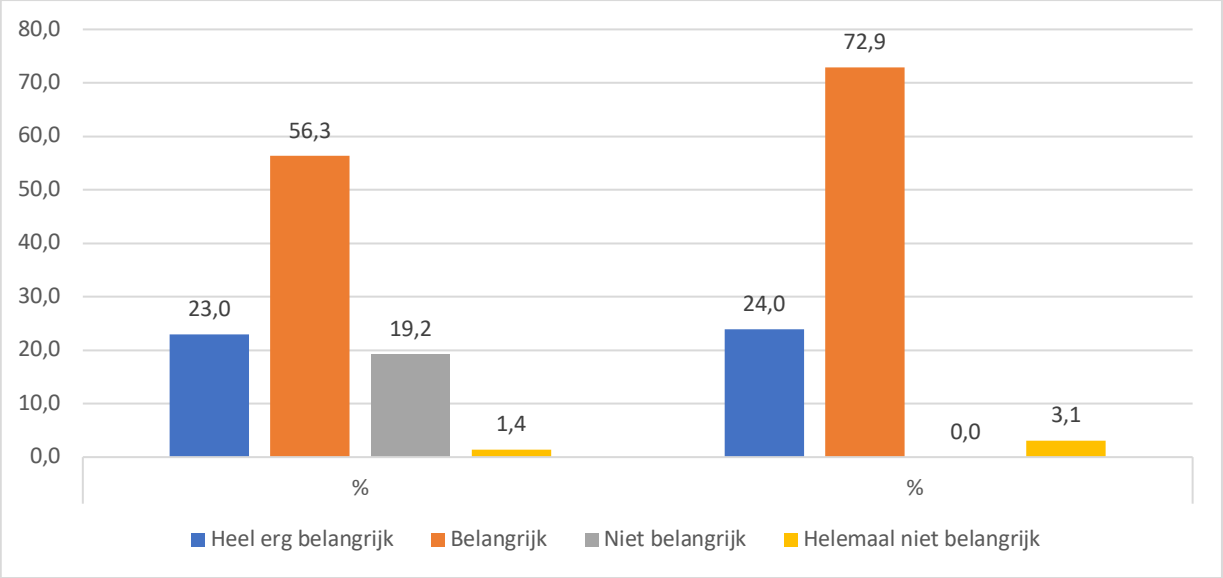
AANBOD RSV OP SCHOOL/IN DE KLAS

De meeste leerlingen vinden het belangrijk dat er op school wordt gesproken over relaties en seksualiteit, en dit vooral in de groep van 16 tot 19 jarigen (zie tabel 10 en figuur 1).

Tabel 10: De mening van de leerlingen over het belang om over relaties en seksualiteit te spreken op school (p<0.001).

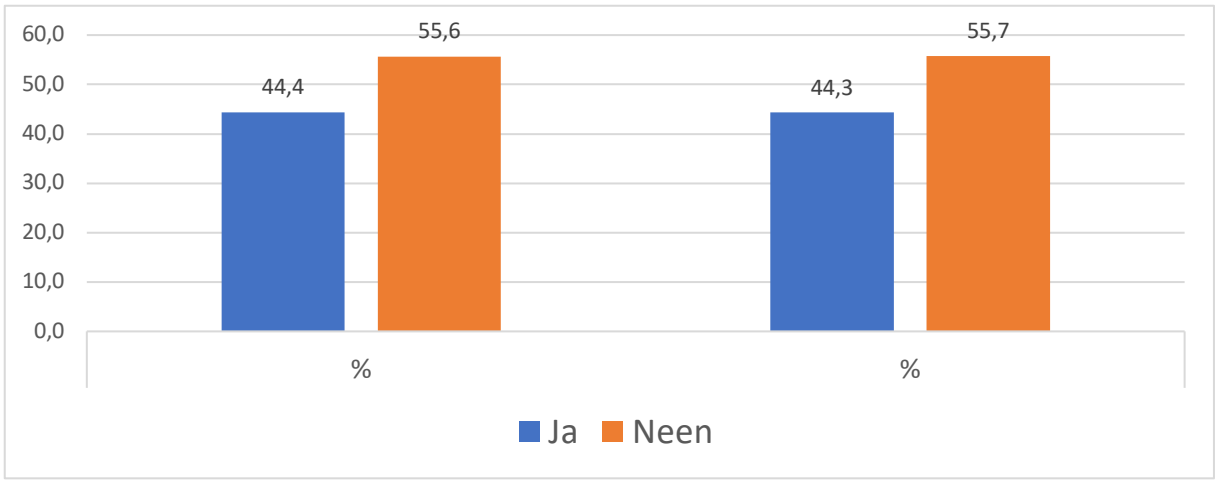
	n	%
Heel erg belangrijk	72/309	23,3
Belangrijk	190/309	61,5
Niet belangrijk	41/309	13,3
Helemaal niet belangrijk	6/309	1,9

Figuur 1: De mening van de leerlingen over het belang om over relaties en seksualiteit te spreken op school (opgesplitst per leeftijdscategorie) (p<0.001).

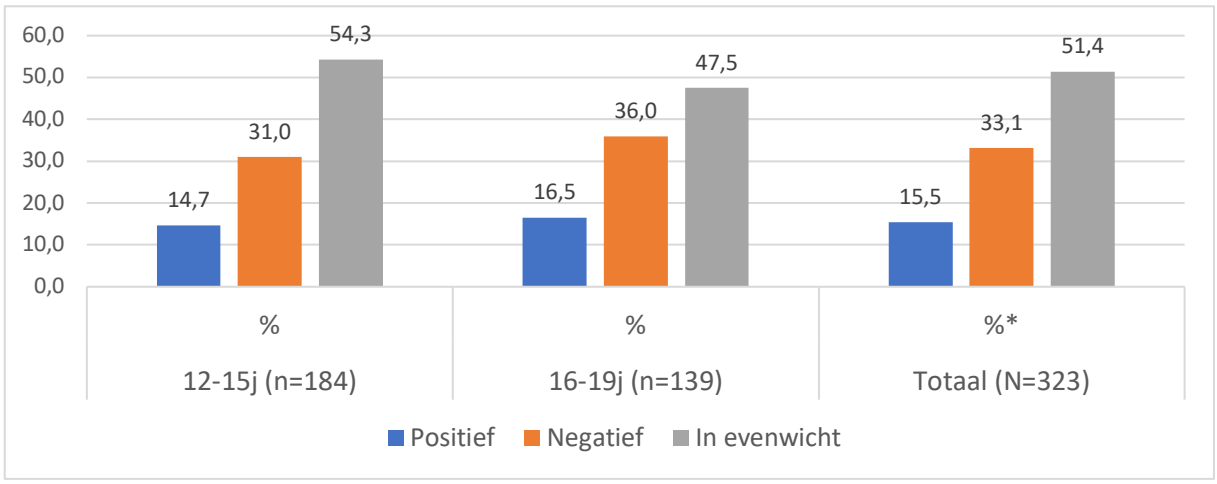

Een groot percentage aan leerlingen (zowel 12-15 jarigen als 16-19 jarigen) geven aan dat er niet over relaties en seksualiteit wordt gesproken in de klas (Figuur 2). Indien er over dit thema wordt gesproken, zijn zowel leerlingen als leerkrachten echter wel van mening dat er een goed evenwicht is tussen de leuke kanten en de gevaren van relaties en seksualiteit (Figuur 3 en Tabel 11).

Figuur 2: De mening van de leerlingen over het feit of er in de klas met de leerkracht wordt gesproken over relaties en seksualiteit.

Figuur 3: De mening van de leerlingen over het feit of het thema relaties en seksualiteit positief en/of negatief aan bod komt.

Tabel 11: De mening van de leerkrachten over het feit of het thema relaties en seksualiteit positief en/of negatief aan bod komt.

De wijze waarop relaties en seksualiteit aan bod komen	**Beoordeling leerkracht**
Relaties en seksualiteit komen vooral positief aan bod	10/47 (21.28%)
Er wordt vooral gewezen op de gevaren van relaties en seksualiteit	8/47 (17.02%)
Er is een goed evenwicht tussen de leuke kanten en de gevaren van relaties en seksualiteit	29/47 (**61.70%**)

DE MATE WAARIN MEN LES KREEG OVER EEN BEPAALD ONDERWERP

In onderstaande tabellen wordt een overzicht gegeven van de onderwerpen die per thema aan bod kwamen tijdens de lessen over relaties en seksualiteit en dit vanuit het perspectief van de leerlingen. Indien uit de literatuurstudie bleek dat bepaalde onderwerpen niet geschikt waren voor de leeftijdscategorie van 12 tot 15 jarigen werden deze enkel bevraagd in de leeftijdscategorie van 16 tot 19 jarigen. Zodoende zijn bij die specifieke onderwerpen geen cijfers vermeld bij de groep van 12 tot 15 jarigen.

*Tabel 12: De mate waarin men over onderwerpen gerelateerd aan het thema "**Het menselijk lichaam en ontwikkeling**" les heeft gekregen.*

	12-15j (n=281)		16-19j (n=176)		Totaal
	n	%	n	%	n
Het voortplantingsstelsel van de vrouw	87	31,0	52	29,5	139
Het voortplantingsstelsel van de man	84	29,9	49	27,8	133
De lichamelijke veranderingen van de vrouw tijdens de puberteit	85	30,2	47	26,7	132
De lichamelijke veranderingen van de man tijdens de puberteit	83	29,5	48	27,3	131
Zelf- en lichaamsbeeld*	67	23,8	58	33,0	125
Geen enkele van deze onderwerpen kwamen aan bod	50	17,8	28	15,9	78
Besnijdenis		0,0	26	14,8	26
Verminking van de vrouwelijke geslachtgsdelen		0,0	18	10,2	18

De meeste van deze onderwerpen kwamen gelijkwaardig aan bod in de groep van 12 tot 15 jarigen en in de groep van 16 tot 19 jarigen. Enkel het onderwerp "Zelf- en lichaamsbeeld" werd significant meer besproken in de oudere leeftijdscategorie.

*Tabel 13: De mate waarin men over onderwerpen gerelateerd aan het thema "**Vruchtbaarheid en voortplanting**" les heeft gekregen.*

	12-15j (n=281)		16-19j (n=176)		Totaal
	n	%	n	%	n
Anticonceptie*	83	29,5	73	41,5	156
(Tiener)zwangerschap en bevalling	54	19,2	34	19,3	88
Geen enkele van deze onderwerpen kwamen aan bod*	58	20,6	16	9,1	74
Abortus*	30	10,7	38	21,6	68
Vruchtbaarheidsproblemen en -behandelingen			23	13,1	23
Emotionele, praktische en financiële impact van kinderen krijgen			13	7,4	13

Binnen dit thema kwamen de onderwerpen "anticonceptie" en "abortus" significant meer aan bod in de groep van 16 tot 19 jarigen. In de groep van 12 tot 15 jarigen waren er significant meer leerlingen die hebben aangegeven dat geen enkele van de vermeldde onderwerpen werden besproken.

*Tabel 14: De mate waarin men over onderwerpen gerelateerd aan het thema "**Gevoelens, vriendschap en relaties**" les heeft gekregen.*

	12-15j (n=281)		16-19j (n=176)		Totaal
	n	%	n	%	n
Vriendschap, verliefdheid, liefde en rust	61	21,7	47	26,7	108
Relaties*	53	18,9	55	31,3	108
Dingen die jongeren al dan niet belangrijk vinden in een relatie		0,0	41	23,3	41
Negatieve gevoelens	48	17,1	29	16,5	77
Invloed van geloof en cultuur op vriendschap, verliefdheid, liefde en/of relaties	49	17,4	38	21,6	87
Geen enkele van deze onderwerpen kwamen aan bod	46	16,4	22	12,5	68

Er wordt significant meer gesproken over het onderwerp "relaties" in de leeftijdscategorie van 16 tot 19 jaar. Over de andere onderwerpen wordt er niet beduidend meer of minder gesproken in de ene dan wel de andere leeftijdscategorie.

*Tabel 15: De mate waarin men over onderwerpen gerelateerd aan het thema "**Seksualiteit**" les heeft gekregen.*

	12-15j (n=281)		16-19j (n=176)		Totaal
	n	%	n	%	n
Fasen in de seksuele ontwikkeling	52	18,5	40	22,7	92
Seksuele voorkeur	51	18,1	41	23,3	92
Genderidentiteit*	35	12,5	38	21,6	73
Geen enkele van deze onderwerpen kwamen aan bod	48	17,1	20	11,4	68
Soorten seksueel gedrag	26	9,3	20	11,4	46
Orgasme	28	10,0	18	10,2	46
De leuke kanten van seks	20	7,1	14	8,0	34
Verschillen in beleving van seks tussen mannen en vrouwen	17	6,0	12	6,8	29
Invloed van geloof en cultuur op seks	13	4,6	13	7,4	26

In verhouding tot de andere onderwerpen, werd er tijdens de lessen niet zo vaak gesproken over "de leuke kanten van seks". In de leeftijdscategorie van 16 tot 19 jarigen kwam genderdiversiteit significant meer aan bod in vergelijking met de jongere leeftijdscategorie.

*Tabel 16: De mate waarin men over onderwerpen gerelateerd aan het thema "**Gezondheid en (seksueel) welzijn**" les heeft gekregen.*

	12-15j (n=281)		16-19j (n=176)		Totaal
	n	%	n	%	n
Seksueel Overdraagbare Aandoeningen	69	24,6	58	33,0	127
Het eigen lichaam verzorgen en ontdekken*	53	18,9	17	9,7	70
Geen enkele van deze onderwerpen kwamen aan bod	39	13,9	22	12,5	61
Seksualiteit als een positief en normaal onderdeel van het leven	36	12,8	15	8,5	51
Seksueel Grensoverschrijdend gedrag	28	10,0	17	9,7	45

Het onderwerp “Seksueel overdraagbare aandoeningen” kwam in het algemeen vaak aan bod tijdens de lessen RSV. Het “verzorgen en ontdekken van het eigen lichaam” was dan weer een onderwerp dag significant meer werd besproken in de jongere leeftijdscategorie van 12 tot 15 jarigen.

*Tabel 17: De mate waarin men over onderwerpen gerelateerd aan het thema “**Seksualiteit en (social) media**” les heeft gekregen.*

	12-15j (n=281)		16-19j (n=176)		Totaal
	n	%	n	%	n
Sexting	55	19,6	37	21,0	92
Verschil tussen ideaalbeeld in de media en 'real life'	42	14,9	25	14,2	67
Geen enkele van deze onderwerpen kwamen aan bod	42	14,9	25	14,2	67
Plaatsen waar je zelf informatie kan vinden over relaties en seksualiteit	30	10,7	25	14,2	55
Organisaties waar je terecht kan met vragen en/of problemen rond relaties en seksualiteit	26	9,3	24	13,6	50
Porno*	15	5,3	19	10,8	34
Daten via internet		0,0	17	9,7	17
Cyberseks		0,0	9	5,1	9

Binnen dit thema blijkt “sexting” hét onderwerp te zijn waarover over het algemeen het meest wordt gesproken. “Porno” is een onderwerp dat significant vaker aan bod komt in de leeftijdscategorie van 16 tot 19 jarigen.

ONDERWIJSWERKVORMEN

Tabel 18: De onderwijswerkvormen die werden gehanteerd voor het geven van een les over RSV vanuit het perspectief van de leerkrachten.

Gebruikte onderwijswerkvormen	**Aantal leerkrachten die een bepaalde onderwijswerkvorm hebben gebruikt**
Ik gebruikte zelf ontwikkeld didactisch materiaal.	20/131 (15.27%)
Ik gebruikte didactisch materiaal dat werd ontwikkeld door mijn collega's.	11/131 (8.4%)
Ik gebruikte didactisch materiaal dat ik in overleg met mijn collega's ontwikkelde.	13/136 (9.6%)
Ik gebruikte bestaand materiaal van een externe organisatie (bv. Sensoa, Pimento, Toeterniettoe, …).	29/136 (21.3%)
Ik nodigde een expert uit om deze les te geven.	5/136 (3.7%)
Ik organiseerde een uitstap.	4/136 (2.9%)

Tabel 19: Beoordeling van de gehanteerde onderwijswerkvorm per RSV-thema vanuit het perspectief van de leerlingen.

	Menselijk lichaam en ontwikkeling		Vruchtbaarheid en voortplanting		Gevoelens, vriendschap en relaties		Seksualiteit		Gezondheid en (seksueel) welzijn		Seksualiteit en (sociale) media		Vaardigheden	
	%	% Goed tot zeer goed	%	% Goed tot zeer goed	%	% Goed tot zeer goed	%	% Goed tot zeer goed	%	% Goed tot zeer goed	%	% Goed tot zeer goed	%	% Goed tot zeer goed
Lkr gaf les en lln mochten geen vragen stellen	2,6	60,0	2,2	71,4	2,7	85,7	4,4	63,6	2,4	50,0	3,4	57,1	2,9	75,0
Lkr gaf les en lln mochten wel vragen stellen	42,1	91,3	43,5	92,6	45,4	84,0	47,8	87,4	47,8	89,7	47,3	90,6	46,1	88,4
Groepsgesprek	17,4	92,4	21,1	95,5	29,8	94,9	18,9	85,1	22,4	92,7	25,6	96,2	25,4	91,5
Met materiaal (vb. film, foto)	27,1	89,3	23,6	94,6	13,0	85,3	20,5	82,4	20,4	94,0	16,3	93,9	20,0	92,9
Spelvorm	10,8	90,2	9,6	83,3	9,2	87,5	8,4	66,7	6,9	94,1	7,4	93,3	5,7	93,8

Leerkrachten blijken voor het geven van lessen over relaties en seksualiteit het meest gebruik te maken van zelf ontwikkeld materiaal en van reeds bestaand materiaal van een externe organisatie (Tabel 18). De aanpak die bij het lesgeven over alle RSV-gerelateerde thema's het meest wordt gerapporteerd door de leerlingen is het feit dat de leerkracht de les gaf en dat de leerlingen vragen mochten stellen. Toch wordt deze aanpak enkel bij het thema "seksualiteit" als goed tot zeer goed beoordeeld. Een groepsgesprek is de aanpak die het meest frequent als goed tot zeer goed wordt beoordeeld bij vier van zeven thema's. Bij de thema's "Gezondheid en (seksueel) welzijn" en het aanleren van vaardigheden, blijkt het gebruik van een spelvorm de meest positief beoordeelde aanpak (Tabel 19).

LEERKRACHT ALS GEWENSTE VOORLICHTER VAN RSV IN DE KLAS

Tabel 20: De mate waarin verschillende personen door de directieleden en de leerkrachten geschikt worden bevonden om een onderwerp van RSV te geven.

Potentiële geschikte RSV-voorlichters	**Aantal directieleden die deze persoon geschikte bevinden**	**Aantal leerkrachten die deze persoon geschikt bevinden**
Leerlingen	1/21 (4.8%)	13/131 (9.9%)
Leerkracht in het kader van de vakgebonden eindtermen (bv. Leerkracht biologie, godsdienst, zedenleer, …)	15/21 (**71.4%**)	71/131 (**54.2%**)
Elke leerkracht	9/21 (**42.9%**)	43/136 (31.6%)
Klastitularis	6/21 (28.6%)	39/136 (28.7%)
CLB-medewerker	10/21 (**47.6%**)	53/136 (39%)
Studenten van hogeschool of universiteit	5/21 (23.8%)	31/136 (22.8%)
Ouders	5/21 (23.8%)	30/136 (22.1%)
(Huis)arts	6/21 (28.6%)	49/136 (36%)
Vroedvrouw	2/21 (9.5%)	29/136 (21.3%)
Psycholoog	3/21 (14.3%)	45/136 (33.1%)
Seksuoloog	6/21 (28.6%)	62/136 (**45.6%**)
Externe organisatie (bv. Sensoa, Pimento, Toeterniettoe, …)	15/21 (**71.4%**)	67/136 (**49.3%**)

Uit tabel 20 is af te leiden dat directieleden een leerkracht in het kader van de vakgebonden eindtermen en een externe organisatie naar voorschuiven als de meest geschikte voorlichter van RSV, gevolgd door de CLB-medewerker en elke andere leerkracht. De leerkrachten zelf schuiven een leerkracht in het kader van de vakgebonden eindtermen ook naar voor als de meest geschikte voorlichter van RSV. Daarop volgend worden door hen ook een externe organisatie en een seksuoloog genoemd.

Zo'n 34.4% van de leerlingen geeft ook aan les te hebben gekregen van een (vak)leerkracht en/of een klastitularis, en 34.2% van de leerlingen zou over RSV les willen krijgen van een (vak)leerkracht en/of klastitularis.

Naast een voorkeur van een bepaald (professioneel) profiel van een persoon, zijn er ook bepaalde andere kenmerken bepalend voor leerlingen of men die persoon zou kiezen om les RSV over te krijgen. Zo vinden leerlingen het over het algemeen belangrijk dat men zich op hun gemak voelt bij die bepaalde leerkracht, dat hij/zij zal luisteren als de leerling iets zegt, en dat het een leerkracht is die men goed kent. Daartegenover staat dat een leerkracht die men niet goed kent, een leerkracht die niets vertelt over zijn/haar eigen ervaringen en een oudere leerkracht kenmerken zijn die men het minst graag ziet bij een voorlichter van RSV (Tabel 21).

Tabel 21: Redenen waarom leerlingen een bepaalde leerkracht zouden kiezen om er een les over relaties en seksualiteit van te krijgen.

	Totaal (=457)	
	n	%
Ik voel me op mijn gemak bij die leerkracht	238	52,1
Die leerkracht zal luisteren als ik iets zeg	168	36,8
Het is een leerkracht die ons goed kent (vb. onze klastitularis)	149	32,6
Het is een jonge leerkracht	138	30,2
Die leerkracht slaagt erin om de orde in de klas te bewaren	137	30,0
Die leerkracht zal proberen te antwoorden op vragen die ik stel	135	29,5
Die leerkracht zal ook iets vertellen over zijn/haar eigen ervaringen	119	26,0
Die leerkracht zal dat op een enthousiaste manier vertellen	102	22,3
Ik heb een goede band met die leerkracht	91	19,9
Die leerkracht weet veel over relaties en seksualiteit	70	15,3
Het is een oudere leerkracht	11	2,4
Die leerkracht zal niets vertellen over zijn/haar eigen ervaringen	9	2,0
Het is een leerkracht die ons niet goed kent	6	1,3

Leerkrachten op hun beurt geven aan het meest frequent aan dat negatieve reacties van leerlingen en ook van de directie een barrière voor hen betekenen om RSV te geven (Tabel 22). Toch ervaren de meeste leerkrachten die RSV geven, het als gemakkelijk om les te geven over deze thema's (Tabel 23).

Tabel 22: De mate waarin bepaalde factoren door leerkrachten als een barrière worden ervaren om RSV te geven op school.

Mogelijke barrières voor leerkrachten	**Aantal leerkrachten**
De religieuze traditie van de leerlingen	4/85 (4.7%)
Negatieve reacties van ouders	12/85 (14.1%)
Negatieve reacties van leerlingen	21/86 (24.4%)
Negatieve reacties van collega's	8/86 (9.3%)
Negatieve reacties van directie	18/86 (20.9%)

Tabel 23: De wijze waarop leerkrachten het geven van een les RSV hebben ervaren.

Ervaring bij het geven van een les RSV	**Aantal leerkrachten**
Heel moeilijk	5/52 (9.6%)
Moeilijk	8/52 (15.4%)
Gemakkelijk	36/52 (69.2%)
Heel gemakkelijk_	3/52 (5.78%)

RANDVOORWAARDEN

Hierover werd initieel geen specifieke onderzoeksvraag opgesteld, maar dit kan wel worden gelinkt aan onderzoeksvraag 2.

Tabel 24: Redenen waarom leerlingen wel of niet graag les krijgen over RSV in hun eigen klasgroep.

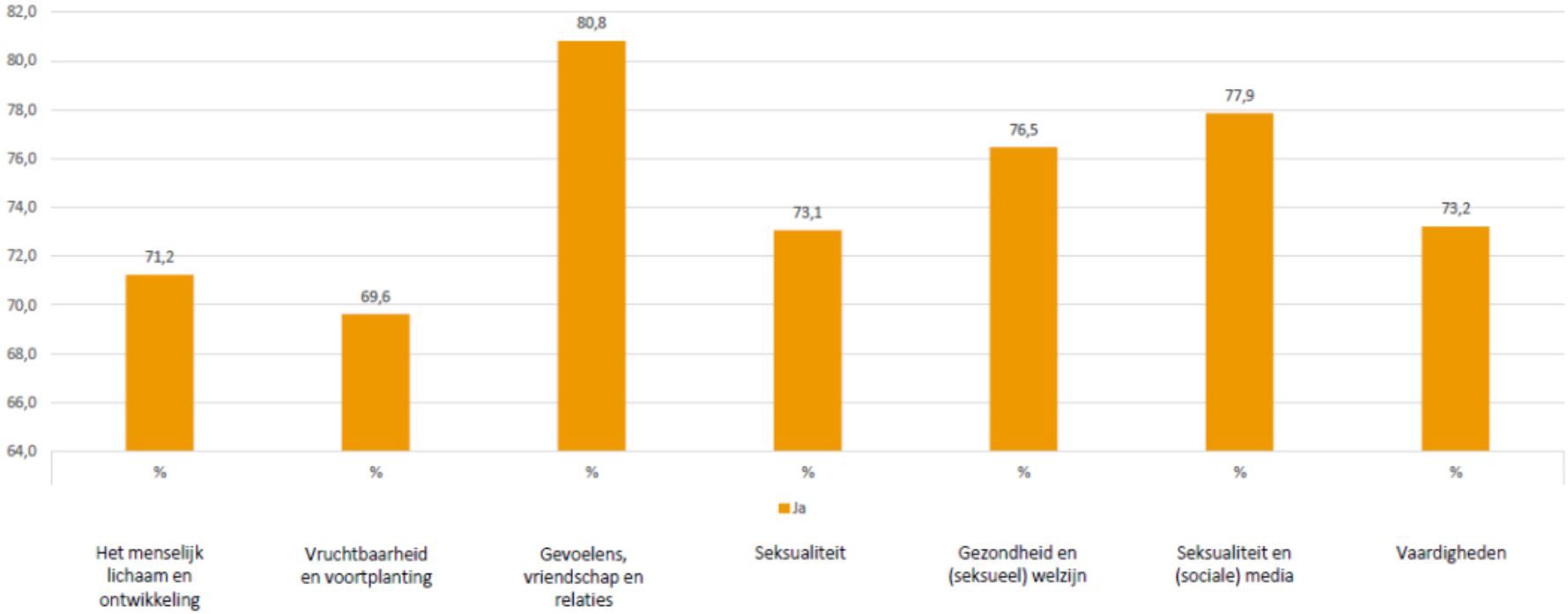
	12-15j (n=281)		16-19j (n=176)		Totaal (=457)	
	n	%	n	%	n	%
Ja, want de sfeer is goed in de klas	100	35,6	67	38,1	167	36,5
Ja, want ik voel me goed in de groep	86	30,6	54	30,7	140	30,6
Ja, want iedereen luistert naar elkaar	61	21,7	43	24,4	104	22,8
Neen, want ik wil dit alleen met de jongens bespreken*	7	2,5	0	0,0	7	1,5
Neen, want ik voel me niet goed in de groep*	4	1,4	13	7,4	17	3,7
Neen, want er wordt niet naar elkaar geluisterd*	5	1,8	12	6,8	17	3,7
Neen, want ik durf hierover niet te praten in groep*	12	4,3	17	9,7	29	6,3
Neen, want ik wil dit alleen met de meisjes bespreken	19	6,8	11	6,3	30	6,6
Neen, want er wordt gelachen met elkaar	17	6,0	14	8,0	31	6,8

Uit tabel 24 blijkt dat een goede klassfeer en het feit dat men zich goed voelt in de klasgroep voor alle leerlingen belangrijke voorwaarden zijn opdat men graag les krijgt over RSV in hun eigen klasgroep. Het feit dat er met elkaar gelachten wordt blijkt dan weer een belangrijke reden te zijn waarom leerlingen niet graag in hun eigen klasgroep les krijgen over RSV. Het zich niet goed voelen in de groep, niet naar elkaar luisteren en niet durven praten in groep blijken 3 belangrijke redenen

waarom jongeren van 16 tot 19 jaar liever geen les over RSV krijgen in hun eigen klasgroep. Dit blijkt daarenboven significant te verschillen van de groep van 12 tot 15 jarigen.

In de klasgroep durven leerlingen over het algemeen het meest vragen te stellen over onderwerpen die zijn gerelateerd aan het thema “gevoelens, vriendschap en relaties” en het minst over onderwerpen die zijn gerelateerd aan het thema “vruchtbaarheid en voortplanting” (zie Figuur 4).

Figuur 4: De mate waarin de leerlingen vragen durven stellen in de klasgroep wanneer ze les krijgen over de verschillende thema's.

Conclusie

Op basis van de resultaten van deze kwantitatieve studie komen we tot de volgende conclusies:

- RSV heeft een plaats binnen het gezondheidsbeleid van de school;
- Algemeen gezien zijn leerkrachten van mening dat er op school voldoende aandacht wordt besteed aan RSV;
- Er worden wel weinig specifieke RSV-ondersteunende maatregelen genomen (vb. budget voor vorming van leerkrachten, condoomautomaat plaatsen, …);
- Leerlingen vinden het (heel erg) belangrijk dat er over relaties en seksualiteit wordt gesproken op school;
- Tijdens de lessen over relaties en seksualiteit is er een evenwicht tussen positieve en negatieve aspecten van seksualiteit;
- Leerlingen schuiven een groepsgesprek en het gebruik van een spel als meest geschikte werkvormen voor een les over RSV, maar het durven variëren naargelang de werkvorm blijkt ook belangrijk;
- Ruimte voor discussie en vragen tijdens een les is belangrijk;
- Leerkrachten maken vaak gebruik van zelf ontwikkeld didactisch materiaal maar ook van bestaand materiaal van een externe organisatie;
- Een leerkracht maar ook een externe organisatie, een seksuoloog, en een CLB-medewerker worden naar voor geschoven als een geschikte voorlichter van RSV;
- Negatieve reacties van leerlingen en van directie zijn barrières voor leerkrachten om RSV te geven;
- Een jonge leerkracht die de leerlingen goed kent is een gewenste voorlichter;
- Een goede, respectvolle klassfeer en een veilig klasklimaat is essentieel!

Deze conclusies nemen we verder in dit rapport mee bij de omschrijving van onze aanbevelingen.

Onderzoeksproject - DEEL 2

Methodologie

In dit deel van het PWO- project werd door middel van individuele interviews en focusinterviews meer uitgebreid ingezoomd op de tekorten en pluspunten van de huidige aanpak van relationele en seksuele vorming, en werd ook bestudeerd welke factoren hierop een invloed hebben.

Steekproef

Er werden 4 individuele interview met leerkrachten afgenomen en 3 focusinterviews met telkens 6 à 7 leerlingen van een leeftijd 16 tot 19 jaar.

Gegevensverwerking

De gegevens van de focusinterviews werden thematisch verwerkt. Hiervoor werd geen gebruik gemaakt van Nvivo.

Ethische overwegingen

Leerlingen en leerkrachten werden in een focusinterview bevraagd nadat zij een geïnformeerde toestemming hadden gegeven.

Resultaten

De resultaten uit dit projectdeel werden onmiddellijk verwerkt in concrete aanbevelingen. Deze aanbevelingen worden hieronder geformuleerd. Daarbij wordt een koppeling gemaakt met de informatie die is voortgekomen uit de kwantitatieve bevraging uit het eerste projectdeel. De aanbevelingen worden niet geformuleerd in volgorde van belangrijkheid aangezien we hierover op basis van de resultaten geen uitspraak kunnen doen. Deze aanbevelingen richten zich niet specifiek naar de directie, leerkrachten en leerlingen, of naar het ruimere beleid. Ze worden algemeen geformuleerd zodat ze voor elke partij van toepassing zijn.
De aanbevelingen werden nadien nog verwerkt in een Piktochart (zie bijlage).

Aanbevelingen

Aanbeveling 1: Het is belangrijk dat RSV op school wordt aangeboden.

Uit de bevraging blijkt dat 84.8% van de leerlingen aangeeft het belangrijk tot heel belangrijk te vinden om over relaties en seksualiteit te spreken op school. Dit werd bevestigd tijdens de focusinterviews met de leerlingen. Men wil graag over dit thema praten en er ook hun mening over geven. Leerlingen die werden opgevoed in bepaalde religieuze tradities geven aan dat dit vaak de enige plaats is waar men in contact komt met deze thema's. Bij die groep van jongeren wordt er vaak niet over RSV gesproken in de thuissituatie.

Aanbeveling 2: De aanwezigheid en het creëren van een goed en een veilig klasklimaat is essentieel!

Zowel de leerlingen als de leerkrachten vinden een goed en veilig klasklimaat een essentieel element voor een succesvolle les over relaties en seksualiteit. Dit werd aangegeven tijdens de focusinterviews maar wordt tevens bevestigd door de resultaten van de bevraging. Concreet wordt hieronder verstaan dat er respect is voor elkaar, dat er wordt geluisterd naar elkaar en er niet met elkaar wordt gelachen. Verder geven leerlingen de voorkeur aan een groep waarin leerlingen elkaar kennen en waarin ze zich veilig voelen. Bij een gemengde klasgroep vinden jongens en meisjes uit de derde graad het geen vereiste om apart RSV te krijgen. Men moet zich wel vrij voelen om tijdens een les over relaties en seksualiteit al dan niet actief aan het gesprek deel te nemen, en om al dan niet vragen te beantwoorden. Voor leerlingen uit de eerste graad ligt dit meer gevoelig en kan het zinvol zijn om de groep op te splitsen.
Leerlingen opteren niet voor de klassieke klasopstelling maar eerder voor een cirkelopstelling of een kleine gezellige hoek die wordt gecreëerd in de klas. Ook de mogelijkheid creëren om te spreken over dit thema in kleinere groepjes vinden de leerlingen beter. De klasopstelling is immers op zijn beurt weer gelinkt aan de mate waarin leerlingen zich veilig voelen om over relaties en seksualiteit te spreken.

Aanbeveling 3: Geef pas les over RSV nadat de klasgroep is gevormd.

Deze aanbeveling is sterk verbonden met aanbeveling 2. Een veilig klasklimaat is immers niet direct aanwezig. Zo geven leerlingen aan dat het tijd en ruimte vraagt voor hen om elkaar te leren kennen, en een vertrouwd en goed gevoel te krijgen in de groep. Dit laatste is immers één van de vereisten opdat jongeren durven praten over het thema relaties en seksualiteit, en ook één van de redenen waarom het niet goed is om twee of meer verschillende klasgroepen te mengen voor lessen over dit thema. Concreet kunnen we als voorbeeld bij deze aanbeveling stellen dat het niet aan te raden is om reeds bij het begin van het schooljaar, in een nieuw gevormde klasgroep, een les over relaties en seksualiteit te geven en dit zowel vanuit het perspectief van de leerlingen als van de leerkrachten.

Aanbeveling 4: Laat creativiteit over de inhoud van RSV toe.

Durf qua inhoud ruimer gaan dan de inhoud van het leerplan. Laat leerlingen mee bepalen waarover ze op welk moment informatie willen en stem de inhoud van jouw les dus af op de noden van de

specifieke groep van leerlingen. Leerlingen gaven tijdens de focusgroepen verschillende thema's aan die belangrijk vonden. Wegens de grote diversiteit hiervan, is het extra belangrijk om hen inspraak te geven in het te behandelen thema.
Leerkrachten willen daarnaast ook de vrijheid hebben om hun eigen accenten te leggen en niet te veel te worden gebonden aan het thematisch aan bod brengen van deze onderwerp. Men wil men andere woorden niet dat alles te veel in hokjes wordt gestoken.
In de focusinterviews kwam aan bod dat het belangrijk is dat elkeen "rijp" is en ervoor moet openstaan om over bepaalde onderwerpen gerelateerd aan relaties en seksualiteit te spreken en iets te leren. Dit hangt sterk samen met de individuele relationele en seksuele carrière van elke leerling. Het niet rijp zijn voor informatie over een bepaald RSV-gerelateerd onderwerp leidt er vaak toe dat er onder de leerlingen gemakkelijk gelachen wordt (i.e., ≠ lachen met elkaar, maar wel over inhoud van het onderwerp). Uit de focusinterviews bleek ook dat jongens en meisjes in de derde graag meer open staan om te praten over relaties en seksualiteit, en de beleving errond dan jongere leerlingen (vb. van de eerste graad). Uit de bevraging blijkt dat een veilig klasklimaat voor hen dan ook te meer belangrijk is. Jongens uit de derde graad vinden het daarnaast ook belangrijk om meer te weten te komen over hoe meisjes denken.

Aanbeveling 5: Geef "gewoon" en gepast interactief les over relaties en seksualiteit.

Leerlingen zitten – zeker voor wat betreft RSV – niet te wachten op een puur theoretische overdracht van informatie onder de vorm van een klassieke lesaanpak. Dit blijkt zowel uit de bevraging als uit het focusinterview. Tijdens het focusinterview gaven de leerlingen wel aan dat dit misschien nog een goede aanpak kan zijn voor de leerlingen van de eerste graad omdat zij algemeen nog meer aanspraak maken op sturing. Maar de meeste leerlingen willen net graag spreken over, hun mening geven over en ervaringen delen over relaties en seksualiteit. Zo wordt een groepsgesprek en het gebruik van spelmateriaal naar voor geschoven als geschikte werkvormen. Bij de keuze van de onderwijswerkvormen wordt algemeen gesuggereerd om te kiezen voor deze werkvormen die de veiligheid ondersteunen en bevorderen, en hierin ook voldoende te variëren. Vb. leerlingen op voorhand vragen om anoniem vragen te laten indienen waarop de leerkracht tijdens de les kan inspelen en deze kan beantwoorden. Wees ook flexibel in de interactie van en met de leerlingen tijdens de les, communiceer op een "gewone" manier over deze onderwerpen. Breng het onderwerp aan bod als iets dat niet "abnormaal" is om erover te spreken. Relaties en seksualiteit behoren immers tot de leefwereld van elke mens, en dit kan het gevoel bij leerlingen bevorderen dat ze gewoon zichzelf mogen zijn wat op zijn beurt praten over RSV weer bevordert.

Aanbeveling 6: Stel up-to-date en toegankelijk materiaal beschikbaar.

De vraag naar up-to-date en toegankelijk didactisch materiaal is actueel. Uit de bevraging blijkt dan ook dat leerkrachten vaak gebruik maken van reeds bestaand materiaal van een externe organisatie. Leerkrachten geven aan dat ze zelf veel materiaal kunnen vinden (zowel online als in de actualiteit) maar dat zij wel wat problemen ervaren voor wat betreft het huren van bepaalde materialen. Er is materiaal voorhanden bij verschillende organisaties maar voor de meeste scholen is dit niet zo toegankelijk omdat enerzijds de locatie waar het materiaal moet worden afgehaald geografisch veraf is gelegen, en anderzijds het huurgeld vaak te duur is. Daarnaast is men ook van mening dat sommige materialen een update kunnen gebruiken. Informatie over wanneer bepaald materiaal werd ge-

updated, bereikt hen ook niet altijd. Gezien de spreiding van de lessen is het vaak ook niet evident om materiaal voor een langere periode te ontlenen vb. 1 week. Verder geven leerkrachten ook aan dat ze vaak te weinig op de hoogte zijn van de websites waar leerlingen zelf gemakkelijk informatie kunnen vinden en naar waar ze de leerlingen kunnen doorverwijzen.

Aanbeveling 7: Laat bij voorkeur het geven van RSV over aan leerkrachten die hier spontaan interesse in hebben.

Zet bij voorkeur leerkrachten in voor het geven van les over relaties en seksualiteit die er zelf spontaan voor kiezen en die er zich goed bij voelen om over deze onderwerpen te spreken met een groep leerlingen. Leerkrachten geven zelf aan dat dit de kans vergroot dat de leerkracht op een eerlijke, authentieke en normale manier zal kunnen spreken over dit onderwerp. Ook leerlingen zijn van mening dat het voor leerkrachten geen verplichte taak mag zijn van vb. een klastitularis. Jonge leerkrachten die de leerlingen goed kennen en die oprecht luisteren, genieten de voorkeur van de leerlingen.
Het is echter niet duidelijk of het steeds een leerkracht van de school moet zijn die RSV geeft. Zo worden door de leerkrachten en de directie ook andere professionals naar voor geschoven als geschikte RSV-voorlichters (zoals externe organisaties, seksuologen, CLB-medewerkers, …).

Aanbeveling 8: Voorzie tijdens de secundaire schoolloopbaan voldoende ruimte voor RSV.

Uit de bevraging blijkt dat men van mening is dat RSV voldoende aan bod komt. Maar uit de focusinterviews met de leerkrachten blijkt toch dat zij die RSV geven graag meer ruimte en tijd willen om in te spelen op vragen en verhalen van leerlingen. Leerlingen geven daarnaast aan dat ze het belangrijk vinden dat de informatie over dit thema voldoende wordt gespreid en dat onderwerpen voldoende worden herhaald gedurende de volledige secundaire schoolloopbaan.

Aanbeveling 9: De ontwikkeling van een leerlijn over RSV zou een belangrijke meerwaarde betekenen!

Uit de bevraging blijkt dat er zowel voor de vakgebonden als de vakoverschrijdende eindtermen jaarlijks terugkomende inhouden zijn van RSV. Leerkrachten vinden het echter belangrijk dat er een duidelijke leerlijn wordt ontwikkeld over de volledige (secundaire) schoolloopbaan die voor hen een houvast biedt over welke inhoud op welk moment het best aan bod komt en waaruit een logische opbouw blijkt. De items die in het leerplan zitten verwerkt, liggen dan wel vast maar wat met andere thema's zoals social media, sexting, gevoelens en relaties, …? Leerlingen benadrukken daarnaast ook dat een bepaalde "opbouw" over de zes jaar secundair onderwijs ideaal zou zijn en dat hierbij geen onderscheid mag worden gemaakt tussen de verschillende onderwijsvormen/studierichtingen. Informatie over de verschillende RSV-thema's is voor iedereen belangrijk en moet voor iedereen duidelijk zijn. Een dergelijke leerlijn zou ook voor de leerkrachten onderling duidelijkheid scheppen en kunnen leiden tot een betere afstemming van wat elke leerkracht geeft.

Beperkingen en punten ter discussie

Ondanks de mooie en vernieuwende resultaten die zijn voortgevloeid uit dit project dienen we een aantal beperkingen van deze studie te erkennen. We willen ook meegeven welke moeilijkheden we hebben ervaren waaruit wij hebben geleerd en die ook voor andere onderzoekers in de toekomst een constructieve oplossing kunnen betekenen.

Tijdens onze zoektocht naar scholen om deel te nemen aan deze studie, kwamen we al vlug in aanraking met het probleem om voldoende scholen bereid te vinden om zich hiervoor te engageren. Zo blijkt dat de scholen secundair onderwijs (meer dan) overbevraagd zijn. Scholen moeten keuzes maken en een onderzoek over relationele en seksuele vorming blijkt niet vaak een prioriteit te zijn. Deze erkenning is geen terechtwijzing maar eerder een bezorgdheid die wij aan u als lezer van dit rapport willen meegeven. Het tijdstip waarop wij de rekrutering van de scholen zijn gestart, zijnde eind juni/begin juli 2017, blijkt tevens niet de meest geschikte periode. Dit tijdstip is voor veel scholen ook te laat aangezien men eerder al beslissingen heeft genomen over de thema's waarop men in het daarop volgende schooljaar wil inzetten of over de onderzoeken waaraan men wenst deel te nemen. Het lijkt ons een belangrijke tip om indachtig te zijn bij het voeren van verdere studies in het secundair onderwijs.

Gezien jongeren met een leeftijd minder dan 16 jaar minderjarig zijn, moest een toestemming van de jongere zelf tot deelname aan de studie, worden voorafgegaan door een actieve geïnformeerde toestemming van minstens één ouder of voogd van de betreffende jongere. Dit kadert in de nieuwe privacywetgeving die sinds 25 mei 2018 van kracht is (AVGB). Het cascadesysteem dat werd gehanteerd (zie …) vooraleer de jongere zelf werd bereikt, zette een rem op de rekrutering van de doelgroep van jongeren.
Een relatief kleine groep van jongeren werd bereikt. Dit lijkt deels te wijten aan de veelvuldige stappen die moesten worden ondernomen voordat wij de jongere hierover zelf konden aanspreken. Anderzijds lijkt het feit dat ouders eerst toestemming moesten geven op zich misschien een rem te betekenen voor jongeren om deel te nemen aan de studie. Hierbij maken wij immers de bedenking dat het mogelijk is dat bepaalde geïnteresseerde jongeren niet konden deelnemen aan deze studie omdat hun ouder(s) of voogd een deelname aan de studie weigerden. Anderzijds is het ook mogelijk dat door de toestemming van ouder(s) of voogd de jongere zich verplicht voelde om deel te nemen aan de studie en dit een vertekening van zijn/haar antwoorden heeft opgeleverd.

Om de respons van deelnemers te verhogen, werd gekozen voor een online-vragenlijst via LimeSurvey. Toch dienen we te erkennen dat de vragenlijst voor de leerlingen een relatief lange vragenlijst was. Dit kan een reden zijn waarom een aantal vragenlijsten niet volledig werden ingevuld. Er werd wel een incentive (nl. cinematicket) uitgereikt voor de deelnemende leerlingen. De loting hiervan gebeurde aan de hand van een random steekproef van de deelnemende leerlingen.

Omdat de bevraging van de directie, leerkrachten en leerlingen werd afgenomen bij het begin van schooljaar 2018-2019, werden vragen gesteld over "vorig schooljaar". Dit kan ons inziens ook hebben geleid tot een vertekening van de resultaten. Mogelijks konden de respondenten zich niet alles meer goed herinneren.

Conclusie

Deze studie geeft zicht op de huidige aanpak, tekorten, pluspunten en beïnvloedende factoren van relationele en seksuele vorming in het secundair onderwijs. De aanbevelingen die zijn voortgevloeid uit zowel de bevraging als de focusinterviews kunnen een handvat betekenen voor directie en RSV-voorlichters voor het geven van een les over het thema relaties en seksualiteit. Ook voor externe organisaties worden enkele tips aangereikt.

Op deze manier kan - mede rekening houdend met de stem van de leerlingen – verder worden gebouwd aan een optimale vorming van jongeren over relaties en seksualiteit!

Financiering

Dit onderzoek werd gefinancierd door de Arteveldehogeschool Gent via middelen voor Projectmatig Wetenschappelijk Onderzoek.

Acknowledgements

Deze studie werd inhoudelijk gesteund en van advies voorzien door verschillende organisaties die werken rond het thema “Relationele en seksuele vorming” en/of die een link hebben met het secundair onderwijs: m.n. Sensoa vzw, Toeterniettoe, PIMENTO vzw, Vita Nova, Vlaamse Scholierenkoepel vzw, Sint-Barbara College, Vlaamse Wetenschappelijke Vereniging voor Jeugdgezondheidszorg, Vlaams Instituut Gezond Leven vzw, en International Centre for Reproductive Health (UGent).

Bijkomende output en valorisatie

Naast dit eindrapport zal een artikel worden geschreven voor KLASSE. Verder zal ook gewerkt aan en artikel over de ontwikkeling van de vragenlijsten, en zullen de resultaten van beide projectdelen worden beschreven in een publicatie.

Aan dit PWO hebben ook een aantal studenten van beide opleidingen een bijdrage geleverd. Zo kregen we ondersteuning van een studente van de opleiding secundair onderwijs voor het digitaliseren van de vragenlijsten en voor de ontwikkeling van een digitale flyer voor het bekend maken van het project bij de leerlingen. In de opleiding vroedkunde werkten enkele studenten in het kader van hun bachelorproef mee aan dit project of schreven zij een bachelorproef waarvan het onderwerp was gerelateerd aan deze PWO. Als aanvulling op dit rapport zijn deze bachelorproeven het lezen waardig. Deze werken zijn te raadplegen in de mediatheek Gezondheidszorg van campus Kantienberg (Voetweg 66, 9000 Gent). Hieronder is een overzicht van deze bachelorproeven terug te vinden:

- Kent de jongere de vroedvrouw als begeleider van relationele en seksuele vorming? (student: Floor Cleuren; interne promotor: dr. Veerle De Frène; externe promotor: Mw. Evelien Luts)
    - Deze student krijgt de prijs voor beste wetenschappelijke werk van AZ Maria Middelares te Gent.
- De rol van de vroedvrouw bij relationele en seksuele vorming. Een vergelijking tussen de rol van de vroedvrouw bij RSV in Vlaanderen en Noord-Europa. (student: Jutta De Ganck; interne promotor: Mw. Sophie Accou; externe promotor: Mw. Ilse Van Leeuwen)
- Relationele en seksuele vorming bij kinderen van 9 tot 12 jaar. Zou een GVO-les over zwangerschap en bevalling waarbij een simulatiepop wordt gebruikt leiden tot een betere kennis hieromtrent bij leerlingen van 9 tot 12 jaar? (student: Lien Robyn; interne promotor: Mw. Sophie Accou; externe promotor: Dhr. Stephan Boulez)
- Tekorten, pluspunten en beïnvloedende factoren van de huidige aanpak van relationele en seksuele vorming in het secundair onderwijs te Vlaanderen. Een studie in enkele katholieke scholen in het algemeen secundair onderwijs te Vlaanderen. (student: Zoë de Romsée; interne promotor: dr. Veerle De Frène; externe promotor: Dhr. Pieter Vyncke)
- Een blik "tussen de lakens". Een inkijk op de hedendaagse visie en uitwerking van relationele en seksuele vorming in technisch secundair onderwijs, beroepssecundair onderwijs en onthaalklassen voor anderstalige nieuwkomers in het Vlaams landschap. (student: Femke Van de Veire; interne promotor: dr. Veerle De Frène; externe promotor: Dhr. Wannes Magits)

Referenties

Buysse, A., Enzlin, P., Lievens, J., T'Sjoen, G., Van Houtte, M., & Vermeersch, H. (2013). Sexpert. Basisgegevens van de survey naar seksuele gezondheid in Vlaanderen. Geraadpleegd op 27 maart 2018 via Sexpert-Vlaanderen.ugent.be.

Davidson, J.K., Moore, N.B., Earle, J.R., & Davis, R. (2008). Sexual attitudes and behavior at four universities : do region, race, and/or religion matter? *Adolescence* 43(170) :189-220.

Frans, E., Franck, T., Janssens, K., & Storms, O. (2017). Normatieve lijst 2017. Sensoa Vlaggensysteem Buiten de Lijnen. Geraadpleegd op 1 december 2017 via seksuelevorming.be.

Jong & Van Zin (2017). Seks, kussen en relaties : zo gaat dat tegenwoordig. Een onderzoek naar het gedrag en de normen van 16- tot 18-jarigen. Eindrapport, 325 blz.

Smerecnik, C., Schaalma, H., Gerjo, K., Meijer, S., & Poelman, J. (2010). An exploratory study of Muslim adolescents' views on sexuality : Implications for sex education and prevention. *BMC Public Health* 10 :533. Doi : 10.1186/1471-2458-10-533.

Symons, K., Van Houtte, M., & Vermeersch, H. (2013, juni 3). Fact sheet: jongeren en informatie over relaties en seks. Opgehaald van http://www.sexpert-vlaanderen.ugent.be/media/4118/factsheet-relationele-en-seksuele-vorming-20130603.pdf.

van der Vlugt (2013). Richtlijn seksuele en relationele vorming. Visie, doelen en uitgangspunten. Rutgers WPF: Utrecht.

Vlaamse Overheid. Secundair onderwijs: eindtermen en ontwikkelingsdoelen. Geraadpleegd op 20 april 2017 via http://eindtermen.vlaanderen.be/secundair-onderwijs/.

WHO Regional office for Europe and GZgA (2010). Standards for sexuality education in Europe. A framework for policy makers, educational and health authorities and specialists. Federal Centre for Health Education, BzgA: Cologne.